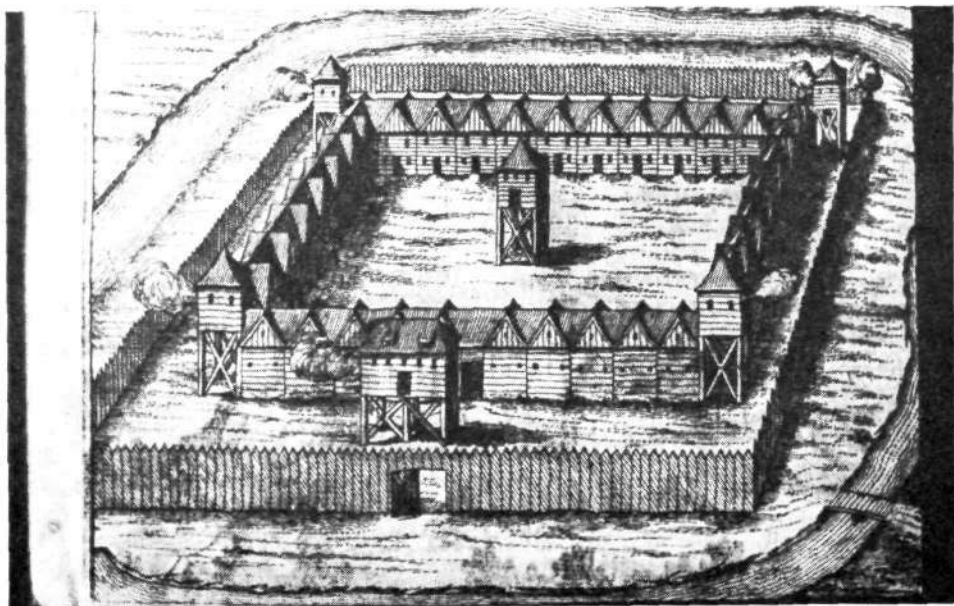

LES KOT GRADIVO V MEŠČANSKI ARHITEKTURI ŠKOFJE LOKE

Skoraj ne dvomimo, da je bil les tisto gradivo, iz katerega so bile zgrajene najstarejše meščanske hiše. Tradicija grajenja v lesu je bila v 13. stoletju, ko so nastajala naša mesta, še tako živa, da so veljale kamnite zgradbe za pravo redkost in privilegij fevdalcev in cerkve. Bile so pogosto dela tujih stavbarjev, medtem ko je bila preprosta, po enotnem tipu zasnovana stanovanjska hiša v mestu skoraj gotovo delo domačih rok.

Da je v srednjem veku tudi v večjih in pomembnejših mestih prevladoval les nad kamnito gradnjo, nam kaže podatek iz Burghausena na Bavarskem, kjer je bila še v 14. stoletju večina hiš lesenih.¹ Kako se je tehnika grajenja v lesu ohranjevala daleč v 17. stoletje, nam dokazujejo številne Merianove upodobitve² naših in drugih mest v Evropi, še posebej Bergena na Norveškem, ki je bilo v 17. stoletju v celoti iz lesa grajeno mesto. Posebej zanimiva je tudi Valvasorjeva upodobitev³ uskoškega naselja na področju takratne Vojne krajine. Sklenjena gradnja tega naselja močno spominja na zgodnjo meščansko arhitekturo. Po obliki strešnih slemen so te hiše sorodne starejšim meščanskim hišam v nekaterih mestih zgornje Koroške (npr. Sovodenj — Gmünd)

Uskoško naselje po Valvasorju (1689)

Hiše z gankom na spodnji strani Lontrka so bile lesene, hiše s črto nad zidanim pritličjem so imele leseno nadstropje (po votivni sliki Škofje Loke iz leta 1698)

oziroma Štajerske (Murau), odkoder naj bi ta naprednejša gradbena tehnika, ki napoveduje prihod renesanse, prišla tudi v Vojno krajino.

Iz franciskejskega katastra⁴ zvemo, da je bilo leta 1826 npr. v Kostanjevici več kot dve tretjini hiš lesenih, podatek, ki do neke mere velja tudi za nekatera druga manjša tržna naselja pri nas, še posebej v odročnejših predelih.

Renesančna doba je močno pobudila težnje po zidani stanovanjski gradnji, ne samo zaradi večje varnosti pred ognjem, temveč zaradi vpliva bližnje Italije, kjer je gradnja v kamnu že od nekdaj imela prevladujočo vlogo. Tako ugotavljamo, da so mnoge, po renesančnem načinu zidane meščanske hiše, ki so se s širšo stranjo obrnile proti cesti in so jih graditelji večkrat obogatili z nadstropnimi pomoli, ogelnimi stolpiči ali arkadnimi hodniki, pogosto že grajene v kamnu razen čel v ostrejšu in strehe same, ki neredko prav do praga naših dni ohranjajo leseno strukturo oziroma kritino in jih zasledimo v upodobitvah iz 18. in 19. stoletja.

Žal se je v naš čas ohranilo le malo objektov lesene meščanske arhitekture, če izvezamo nekatera mesta v vzhodni Evropi (npr. Kasimierz na Poljskem). Pravi muzej meščanske arhitekture od zidanih do lesenih meščanskih hiš srednjeveškega tipa imamo v Karlovcu. Čeprav se je mesto razvilo šele v 16. stoletju, je v primerjavi z najbolj sodobno renesančno urbanistično zasnovo, uveljavilo še srednjeveški koncept gradnje stanovanjskih hiš, ki se je graditeljem iz takega ali drugačnega razloga zdel bolj pripraven oziroma glede na tradicijo bolj uresničljiv. Hiše v Karlovcu so s čopastimi čeli obrnjene proti cesti, med njimi so običajni prehodi, razvrstitev oken in vrat ustreza notranji tlorisni ureditvi in je prav taka kot pri nas in v ostali Srednji Evropi.⁵ Najbolj poučna je prav gotovo še v lesu grajena hiša na zahodni strani mesta. Četudi je bil tloris pritličja kasneje nekoliko adaptiran, so vendar ohranjene

strme lesene stopnice, ki vodijo v nadstropje, oziroma že po renesančnem načinu oblikovani kasetirani stropi v prvem nadstropju, kar kaže, da so se kljub tradicionalni srednjeveški tlorisni zasnovi v opremi hiše že začele uveljavljat renesančne oblike.

Prehod iz lesene v zidano gradnjo pa se ni zgodil prek noči, temveč je imel tako pri srednjeveški kot pri renesančni hiši več zaporednih stopenj. Tako se kamnita gradnja najprej pojavi v veži in delavniškem prostoru v pritličju hiše, kjer so lesene stropne nadomestili zidani oboki, ki jih je bilo mogoče opreti le na zidane stenske nosilce. Zid je kmalu zmagal tudi v ognjiščnem prostoru, ki se je s tem osamosvojil od zgornje veže, uveljavil se je v kašči, medtem ko so stanovanjski bivalni prostori, izba in kamra, še dolgo ohranjali svojo leseno strukturo.

Podoben razvoj je doživljala tudi Škofja Loka. Na najbolj zgovoren način nam ga ilustrira votivna podoba Škofje Loke iz Sopotnice iz leta 1698, ki je eden najpomembnejših dokumentov razvoja meščanske arhitekture pri nas.

Zgornji trg v Škofji Loki je ob koncu 17. stoletja, ko je slika nastala, bolj ali manj pozidan (lesena so ostala le hišna ostrejšja) in je za naš oris manj zanimiv. Tembolj nas s svojimi še ohranjenimi lesenimi hišami presenečajo nekateri ostali predeli mesta, še posebej spodnji loški trg — Lontrk.

Po srednjeveškem načinu grajenih hiš na Lontrku ne opazimo več, na leseno konstrukcijo so se naslonile že po renesančnem načinu zasnovane stavbe. Le slaba polovica hiš na tem trgu je zidanih, vse ostale pa so, kot moremo razbrati s slike, lesene ali na pol lesne. Po srednjeveškem načinu grajenih

Lesena, kasneje ometana Kvedrovà hiša na Lontrku

Zeblijarjeva hiša z lesenim nadstropjem na Lontrku

Del Loke ob kamnitem mostu z lesenimi, po srednjeveškem načrtu zidanimi hišami
(po Merianovem bakrorezu 1649)

stavb, ki bi bile s čeli obrnjene proti cesti, na sliki ne opazimo več, vse kažejo proti trgu svojo širšo stran, med njimi tudi ni prehodov, ki so bili za prejšnje obdobje tako značilni. Črta hišnih slemen je sklenjena, vendar skokovita, ker nekatere novejšje zidane hiše preraščajo svojo okolico, čeprav ohranjajo prvotno enonadstropnost. Najmanj 9 hiš na južni strani trga je lesenih. Žal so z dvoriščno stranjo obrnjene proti nam, tako da oblike pročelja ne vidimo. Tem bolje pa razložimo hrbtno stran, ki je v nadstropju opremljena z lesenim hodnikom — gankom, kakršnega še danes srečamo pri nekaterih hišah na Lontrku. Zdi se, da je lesen hodnik nekak predhodnik, v manj premožnih hišah pa pravo nadomestilo, oblikovno bogatejšega arkadnega hodnika.

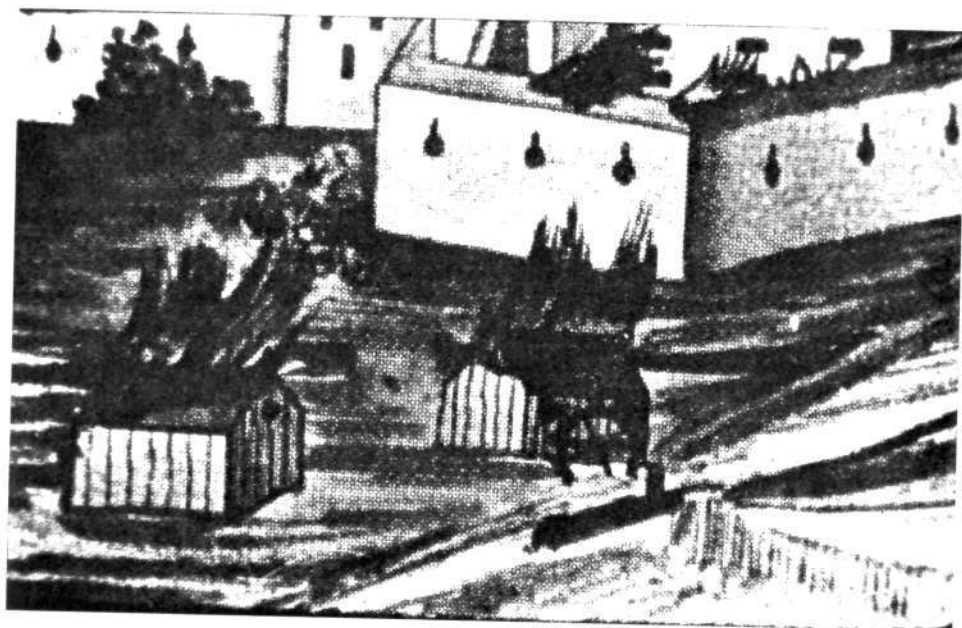
Oblike fasad nam je avtor sopotniške votivne slike razkril na severni strani Lontrka. Tako kot na zgornjem trgu so hiše grajene na tri osi, vhod je pomaknjen na stran, le dvonadstropnost je v primerjavi z glavnim trgom zamenjana z enonadstropnostjo. Značilno za Lontrk je, da je nadstropje v mnogih primerih v tem času še leseno, podobno kot to opažamo tudi v Kranju⁶ ali kot je bilo s sondami ugotovljeno tudi drugod (Radovljica, Ljubljana, Karlovac itd.). Nikjer na sliki pa še ni sledu o kakršnikoli kmečki arhitekturi, ki postane kasneje tako značilna za Lontrk.⁷ Zdi se, da je prav požar leta 1698 povzročil obubožanje in spremljajočo rustifikacijo tega predela.

Les je kot gradbeni material dovolj močno prisoten tudi v drugih predelih mesta v bližini Poljanskih vrat ali v karlovškem predmestju, vendar ta arhitektura ne sodi v okvir tipične meščanske stanovanjske hiše, ki nas predvsem zanima.

Za predmestni predel onstran kamnitega mostu čez Soro nam je Merian⁸ ohranil nekaj primerov starih srednjeveških meščanskih hiš. So lesene in

Grohcova hiša na Lontrku pred neustrezno obnovo; del stavbe »hiša« je lesen; kmečka oblika arhitekture je nastala verjetno po požaru 1698

Lesen mlin ob Sori (po votivni sliki Loke 1698)

povezane v krajši sklenjeni črti. Med dvema stavbama je dobro viden srednjeveški razmak. Hiše so enonadstropne, s fasado na dve osi, kar kaže na starejše poreklo z enotnim bivalnim prostorom v prvem nadstropju. Vhod je pomaknjen na stran, po čemer že lahko ugotavljamo prisotnost veže, dolžina stavbe pa govori za delitev pritličja na delavnico, skladišče in vežo, tj. za izoblikovan tricelični organizem. Nehote se ob teh hišah navezuje misel na primerke obrtniških hiš, ki jih poznamo s freske sv. Nedelje v Crngrobu,⁹ še posebej na tisto z gostilniškim prizorom. Hiša sodi po svoji zunanjsčini v okvir zgodnjih primerov meščanske arhitekture z enotnim prostorom v pritličju in s še neizoblikovanim nadstropjem z lesenim čelom in streho iz skodel. Na arhitekturo, ki jo srečamo na crnogrobski sliki, spominja tudi lesen mlin ob Sori na sliki iz leta 1698.

Zdi se, da nam stavbnih predlog, ki jih je uporabljal mojster iz delavnice Janeza Ljubljanskega, ni potrebno iskati zunaj naše dežele, temveč v Škofji Loki sami ali vsaj v bližnji okolici, kjer je ta vrsta obrtniške arhitekture živela ves srednji vek.

Predel ob poti, ki povezuje Lontrk z Jakobovo cerkvijo, je ohranil vrsto tipološko manj opredeljivih hiš z lesenimi čeli in strehami. Prav ta dva elementa sta se ohranila do današnjih dni (Karlovac, Gmünd, Gradež, na Koroškem itd.) in pomenita zadnji odmev lesene gradnje v naših mestih.

Opombe

1. Prim. Stadtrecht von Burghausen (iz l. 1307). — 2. Merian, Topographia..., 1649. — 3. Valvasor, Ehre..., 1689. — 4. Franciscejska katastrska mapa, 1826, AS. — 5. Prim. C. Avgustin, Oris razvoja meščanske arhitekture v Kranju od srednjega veka do začetka 20. stoletja, Kranjski zbornik 1970; isti, Stari Kranj v okviru evropskih urbanističnih in arhitekturnih prizadevanj, Snovanja V, št. 3, Kranj 1971. — 6. Slika župnišča v Kranju, Marko Layer (?), 1759. — 7. I. Sedej, Kmečko stavbarstvo in problem arhitekture na Spodnjem trgu v Škofji Loki, Loški razgledi XI, 1964. — 8. Prim. opombo 2. — 9. Freska na zahodni steni zunanjsčine cerkve v Crngrobu, delavnica Janeza Ljubljanskega okr. 1460; prim. E. Cevc, Etnografski problemi ob freski Sv. Nedelje v Crngrobu, Slovenski etnograf III-IV, 1951.

Zusammenfassung

HOLZ ALS BAUSTOFF DER BÜRGERLICHEN ARCHITEKTUR VON ŠKOFJA LOKA

Der Autor behandelt die bürgerliche Holzarchitektur in Škofja Loka. Er stellt fest, daß der ursprüngliche beim bürgerlichen Hausbau verwendete Baustoff das Holz war, das später im Erdgeschoß und manchmal auch im Herdraum des oberen Stockwerkes durch Steine ersetzt wurde. Die ersten urkundlich belegten gebauten Häuser beginnen bei uns im 15. Jh. aufzutreten und werden später mit der Entwicklung der Renaissancebaukunst, ihren vorspringenden Stockwerken und Arkadenhöfen immer häufiger, vor allem in den wohlhabenderen Teilen der Stadt.

Einem Motivbild mit der Darstellung von Škofja Loka aus dem Jahre 1698 zufolge überwogen damals auf dem Stadtplatz schon gebaute Häuser, während sich auf dem abseits des Verkehrs gelegenen Unterem Platz noch immer Holzhäuser oder nur im Erdgeschoß gebaute Häuser in großer Zahl erhalten haben. Die architektonische Anlage der Häuser des Unteren Platzes ist am Ausgang des 17. Jh. noch immer bürgerlich und im Renaissancestil gehalten. Der bauerliche Charakter einiger Häuser dieses Platzes, die bis auf den heutigen Tag bestehen blieben, ist wahrscheinlich ein Resultat verschiedener Umbauten und wohl auch der Verarmung nach dem großen Brande im Jahre 1698, dem Hauptthema des erwähnten Motivbildes aus Sopotnica.